

Les extrêmes se touchent

Fijnaut, C.J.C.F.

Published in:
Tijdschrift voor Criminologie

Publication date:
1989

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Fijnaut, C. J. C. F. (1989). Les extrêmes se touchent: Kanttekeningen bij de afscheidsrede van Prof. dr. W. Buikhuizen en de welkomstrede van Prof. dr. Elisabeth Lissenberg. *Tijdschrift voor Criminologie*, 31(3), 161-168.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Les extrêmes se touchent

Kanttekeningen bij de afscheidsrede van Prof. dr. W. Buikhuisen en de welkomstrede van Prof. dr. Elisabeth Lissenberg

Cyrille Fijnaut

Het voorbije voorjaar spraken twee hoogleraren in de criminologie zich plechtig uit over hun beoefening van deze discipline. Op 28 april nam Prof. dr. W. Buikhuisen afscheid van de Rijksuniversiteit te Leiden met een rede waarvan de titel luidt: *Waarom straffen weinig helpt: op zoek naar de grondstructuur van de chronische regelovertreder* (Deventer: Kluwer). Enkele weken later, op 16 mei, heette Prof. dr. Elisabeth Lissenberg de genodigden bij de aanvaarding van haar ambt aan de Universiteit van Amsterdam welkom met een rede die de titel draagt: *Verlagen en verheffen* (Alphen aan den Rijn: Samsom / H.D. Tjeenk Willink). Vanzelfsprekend nodigen deze twee gebeurtenissen uit tot beschouwingen over de toestand van de criminologie aan de Nederlandse universiteiten. Aan de verleiding om er enkele ten beste te geven heb ik echter weerstaan. Voor alles gaat het hierna om een bespreking van beide redes.

In *Waarom straffen weinig helpt* staan de volgende vragen centraal: 'Wie zijn nu die mensen waarvoor geldt dat noch justitie, noch hun omgeving veel invloed op hun gedrag kunnen uitoefenen en wat ligt er aan hun "resistentie" ten grondslag?' Alvorens deze vragen te beantwoorden wordt middels een vergelijking aangegeven waarom het zin heeft ze te stellen: de criminaliteit in West-Duitsland is gemiddeld genomen tien keer zo groot als die in Oost-Duitsland; getuige uitlatingen van SED-secretaris C. Honecker en getuige de justitiële praktijk moet dit ontzaglijke verschil worden toegeschreven aan de preventieve werking van een reële strafdreiging in de DDR ('pakkans en straffkans zo groot mogelijk houden, zorgen voor een effectieve sociale controle en een gevangenisstelsel ontwikkelen dat als een monument van afschrikking kan worden beschouwd'); niettemin wordt in Oost-Duitsland niet iedereen afgeschrikt door dit 'volgens onze normen ongehoord repressief politieel beleid'; en dus is het op zijn plaats om te vragen: 'Wie zijn nu ...?' In plaats van deze vragen vervolgens te beantwoorden, worden ze evenwel eerst geherformuleerd – om het zacht uit te drukken. Want de vragen waarom het verderop in de rede werkelijk gaat is: wie zijn toch die mensen die in allerhande maatschappelijke verbanden 'verhoudingsgewijs vaak een regel overtreden'?

Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag laat Buikhuisen zich goeddeels leiden door de opvattingen die J.A. Gray in de loop der jaren heeft ontwikkeld over de biologische basis van gedrag en in zijn boek: *The neuropsychology of anxiety* (Oxford: Clarendon Press, 1982) heeft gebundeld tot een theorie. Dit wil zeggen – aldus Buikhuisen – dat 'wie een antwoord wil geven op de vraag waarom bepaalde mensen steeds weer regels overtreden, niet kan volstaan met het opsommen van allerlei sociale factoren. Aan het naleven van normen gaat een leer- en internaliseringsproces vooraf. Om daaraan te kunnen voldoen heeft men niet

alleen een consistente opvoeding nodig maar moet men ook beschikken over een scala aan vaardigheden die een biologische basis hebben.' De vaardigheden waarom het hier gaat zijn ondermeer die om goed informatie te kunnen verwerken, om consequenties van het eigen gedrag te overzien, om door de omgeving als ongewenst beschouwde gedragingen na te laten etc. Hun basis wordt gevormd door het (septo – hippocampal) Behavioural Inhibition System (BIS) in de hersenen. Dit systeem reguleert de reacties van organismen (vermijding van gedrag, verhoogde waakzaamheid, meer activiteit) op confrontaties met strafdreiging, achterwege blijven van beloningen waar die eerst wel worden gegeven e.d. Vervolgens worden door Buikhuisen in grote lijnen de opzet en de uitkomsten geschetst van het onderzoek dat in de voorbije jaren door hem en zijn medewerkers is ingesteld naar (stoornissen in) het functioneren van het BIS – waar het gaat om het aanleren van vermijdingsgedrag na negatieve ervaringen – bij studenten in relatie tot de frequentie waarin zij normen hebben geschonden op gebieden als diefstal, geweldpleging, vernieling, verkeersdelicten en ontduikingscriminaliteit (onjuist invullen van de belastingaangifte, niet betalen van motorrijtuigenbelasting enz.). Waarom bij studenten? Omdat de toegang tot andere groeperingen door allerhande instellingen en verenigingen werd versperd. Maar een wezenlijke aantasting van de waarde van het onderzoek vormt deze belemmering volgens Buikhuisen niet: ook onder deze mensen bevinden er zich die verhoudingsgewijs vaak regels overtreden. Bij welke studenten? Bij studenten 'die van mening waren dat ze als kind door hun ouders als lastig werden ervaren'. Dezen werden onderworpen aan een uitgebreid gedragskundig onderzoek, bestaande uit enerzijds een psycho-diagnostisch onderzoek en anderzijds een interview over drie fasen uit hun leven: de periode voorafgaand aan de lagere school, de lagere school en de middelbare school. In deze twee deelonderzoeken zijn natuurlijk niet alleen de gedragsinhibitie, de angstgevoelens en het geweten van de betrokken studenten onderzocht maar ook hun delinquent verleden (hoe vaak bepaalde delicten gepleegd?) hun functioneren op school (werd men vaak gestraft? spijbelde men vaak?) en hun besteding van vrije tijd (in welk kader? in welk milieu?), hun ervaring met en reactie op straffen.

De voornaamste uitkomsten van dit onderzoek zijn op de eerste plaats 'dat de lagere schooltijd – dat wil zeggen studenten "die al tijdens de lagere school-periode (in negatieve zin) blijken op te vallen door hun gedrag op school, zowel als in hun vrije tijd. Zij worden (aanmerkelijk) meer gestraft, spijbelen ook vaker, waarbij het opvalt dat dit spijbelen vaak samengaat met vandalisme en kleine diefstalletjes" – hier in feite al bepalend is voor wat tijdens de middelbare schooltijd en daarna op crimineel gebied gebeurt en dat wat zich daarna nog voordoet op het gebied van gedrag en vrijetijdsbesteding weinig relevant is.' Op de tweede plaats is gebleken dat de zoëven bedoelde studenten 'zich ook met betrekking tot hun "persoonlijkheid" onderscheiden van hun tegenpolen. We hebben hier met een ander type jongeren te doen: een type dat gekenmerkt wordt door achtereenvolgens een minder goed ontwikkelde gedragsinhibitie, hyperactiviteit, een in mindere mate "gehinderd" worden door gevoelens van angst en last but not least, een minder goed ont-

wikkelde gewetensfunctie (...). Het gedrag van de mens wordt niet alleen bepaald door het systeem waarvan hij deel uitmaakt!' En op de derde plaats is naar voren gekomen dat de (dezelfde?) studenten 'die hoog scoorden op onze selfreportvragenlijst als kind reeds beduidend vaker (werden) gestraft door hun ouders dan de proefpersonen met een lage selfreportscore', met andere woorden straffen had bij hen niet het gewenste effect: veel straffen gaat juist samen met een hogere criminaliteitsscore.

Vergelijking van deze rede met zijn vroegere geschriften laat zien dat Buikhuisen niet is afgeweken van de koers die hij in 1979, in *Kriminologie in biosociaal perspectief* heeft uitgezet. Tegen de achtergrond van de commotie die toen over dit onderzoeksprogramma ontstond, is dit zeker geen overbodige vaststelling. Zij impliceert immers dat Buikhuisen in de loop der jaren alle negatieve kritiek die op zijn zienswijze is geventileerd, naast zich heeft neergelegd. In de termen van de criminologische theorie die hij aanhangt, is dit een bedenkelijk gegeven, in termen van theorieën over de voor(ui)tgang van de wetenschap niet zonder meer: een nieuwe (?) theorie heeft het in het begin altijd hard te verduren en moet dus, wil ze overleven, tenminste coûte que coûte worden verdedigd. Maar ... niet constant tegen beter weten in natuurlijk! Ik bedoel: er zijn in de afgelopen jaren ook van de kant van redelijke, gekwalificeerde, doorgewinterde wetenschappers zwaarwegende bezwaren tegen het biosociale credo uit Leiden ingebracht. En het is dan toch wat vreemd om die nog steeds compleet te negeren. Zoals het overigens zeker zo merkwaardig is dat ook nog in deze rede alleen geheide medestanders en in hun ogen bruikbare omstanders worden geciteerd, en op geen enkel moment wordt gepoogd om aansluiting te zoeken bij geestverwanten in de brede internationale discussie over het klassieke aanleg- en/of-milieu-vraagstuk zoals die door boeken als die van J.Q. Wilson en R.J. Herrnstein: *Crime and human nature* (New York: Simon and Schuster, 1985) nieuw leven is ingeblazen. Een dergelijke manoeuvre zou de aantrekkelijkheid van Buikhuisen's eigen opvattingen beslist ten goede komen. Wie in de wetenschap wil slagen, moet zich zeker niet (laten) isoleren.

Het theoretische isolement wrekt zich in dit geval niet alleen waar het gaat om de geloofwaardigheid van het credo dat de prereflexieve grondslag van het onderhavige wetenschappelijke werk vormt. Het speelt de auteur ook parten waar het gaat om de relevantie van de vraagstelling die in de hier besproken rede centraal staat. Niet alleen wordt bij haar formulering immers totaal voorbijgegaan aan de machtspolitieke en normatieve aspecten van regelgeving maar ook wordt op geen enkele manier rekening gehouden met de maatschappelijke aspecten van regel-overtreding en regelhandhaving. Gebiologeerd als Buikhuisen is door zijn ultieme verklaring voor individueel afwijkend gedrag ziet hij er zelfs aan voorbij in de vergelijking die hij aanvoert om die vraagstelling te verantwoorden. Want ook al toont hij in deze vergelijking, tussen de regels door, oog te hebben voor de heel andere politieke verhoudingen, de uiteenlopende systemen van strafrechtshandhaving en de crimineel – statistische verschillen in de beide Duitslanden, hij verdisconteert al deze verschillen niet in zijn redenering. Hoe aanvechtbaar deze eliminatie-

praktijk is kan niet beter worden gedemonstreerd dan met behulp van het criminologische handboek dat ten volle het keurmerk van de DDR draagt: *Kriminologie: theoretische Grundlagen und Analysen* van de hand van J. Lekschas, H. Harrland, R. Hartman en G. Lehmann (Berlin: Staatsverlag, 1983). Nergens in dit boek – ook niet waar het gaat om habituele of anti-sociale criminelen – wordt immers expliciet de gedachte beleden die impliciet in Buikhuisen's vraagstelling besloten ligt, nl. dat hun gedrag uiteindelijk moet worden geweten aan stoornissen in hun biologische grondstructuur. Integendeel! In allerhande toonaarden wordt in dit marxistisch-leninistisch standaardwerk de lezer voorgehouden 'dasz jede Untersuchung des Einzelfalles unter kriminologischem Blickwinkel immer wieder zur Analyse der im individuellen Handeln verborgenen gesellschaftlichen Sachverhalte hinführen und nicht bei der Feststellung spezifischer Eigentümlichkeiten stehen bleiben darf' (p. 373). De theoretische grondslag waarop het onderzoek bij studenten concreet is gebaseerd, wordt, zoals gezegd, gevormd door de opvattingen van J.A. Gray over de biologische basis van gedrag. Met het oog op het vervaardigen van deze recensie heb ik het boek gelezen waarin deze worden uiteengezet: *The neuropsychology of anxiety*. Dit is, als ik 't mag zeggen, een indrukwekkend boek; vooral het vermogen van de auteur om talrijke onderzoeksbevindingen omtrent het functioneren van het 'septo-hippocampal system' te transponeren tot een theorie hieromtrent is formidabel. En waar het onzin is om lichamelijke dimensies in menselijk gedrag te ontkennen, best ook een studie die in etiologisch-criminologische discussies nuttig kan zijn. Maar met het gebruik dat Buikhuisen ervan maakt, heb ik moeite. Mijn probleem ermee is vooral dat hij de theorie van Gray verabsoluteert. Op de eerste plaats doordat hij – anders dan Gray zelf – verdonkeremaant dat het hier in wezen gaat om een studie over op conditioneringstheorieën berustend laboratoriumonderzoek naar de lichamelijke reacties van ratten, apen, konijnen e.d. op allerhande stimuli; het is dus m.a.w. niet gewoonweg een studie over 'het organisme' zoals Buikhuisen verhullend schrijft. Nu weet ik wel dat Gray zelf poneert dat zijn theorie ook opgaat voor het menselijk organisme, maar deze claim wordt niet alleen met enig voorbehoud gemaakt, zij wordt ook nauwelijks onderbouwd. Op de tweede plaats doordat hij zonder omwegen een haast causaal verband legt tussen het (dys-)functioneren van het 'septo-hippocampal system' en het (on-)vermogen van mensen om normen en waarden te leren en te integreren in hun gedrag. Gray zelf immers legt deze relatie in de verste verte niet. Deze durft – bij gebrek aan voldoende valabel onderzoek – zelfs niet de overstap te maken van zijn theorie over het genoemde systeem naar een theorie over de angst! En op de derde plaats doordat Buikhuisen de slechte werking van dat systeem als de uiteindelijke, kennelijk definitieve, onveranderlijke basis van chronisch regelovertrekend gedrag beschouwt. Want Gray zelf kent er helemaal niet die absolute rol aan toe. In hoofdstuk 15 concludeert hij zelfs: '(...) behaviour therapy is effective because it permits systematic habituation of the septo-hippocampal response to anxiogenic stimuli.' Straffen, in de zin van toepassing van gedragstherapie, helpt volgens Buikhuisen's geestelijke leidsman dus wel!

Dan het onderzoek zelve. Laat ik voorop stellen dat ik het zonder meer bewonderenswaardig vind dat Buikhuisen überhaupt nog onderzoek heeft gedaan. En ik voeg hier onmiddellijk aan toe dat ik hierom ook nu niet al te veel wil schrijven over wat hij met zijn medewerkers heeft verricht. De weergave hiervan in de afscheidsrede is slechts een summier schets van een rapport dat binnenkort zal worden gepubliceerd. Het zal dus dit rapport moeten zijn waarover eventueel de degenen worden gekruist. Met dit voorbehoud in het achterhoofd wil ik over de uitlatingen die in de rede zijn gedaan, alleen het volgende zeggen. Ten eerste vraag ik me af in welke mate in het onderzoek rekening is gehouden met het selectief karakter van de onderzoekspopulatie: de sociale voorselectie van studenten en de (psychische?) zelfselectie van de 'proefpersonen'. Op de tweede plaats lijkt mij de validiteit van de psycho- en socio-diagnostische onderzoeken een moeilijk punt. Kan met behulp van deze instrumenten worden gevonden wat wordt gezocht? Ten derde mis ik in de rede elke twijfel aan de betrouwbaarheid van het biografisch onderzoek. Terwijl het toch niet direct voor de hand ligt dat mensen van 20-25 jaar nog vrij nauwkeurig weten wat er 'allemaal' is gebeurd toen ze 'klein' en 'jong' waren. Om over de (waarschijnlijke) verschillen in interpretaties van wat er toen allemaal is gebeurd nog maar te zwijgen. En tenslotte stuit ook het aplomb waarmee de bevindingen worden gepresenteerd, tegen de borst. Want het is natuurlijk toch te gek, om maar iets te zeggen, dat de mate waarin kinderen op school worden gestraft, alleen wordt gerelateerd aan hun 'strafuitlokkende gedrag' en op geen enkel moment in verband wordt gebracht met de maatschappelijke 'ligging' van scholen, hun pedagogische credo, of toch tenminste hun straf- en beloningssysteem voorzover er al van systeem sprake is. Zelf heb ik bijv. mijn kindertijd doorgebracht op een lagere school in de mijnwerkersbuurten van Heerlen-Noord waar het er, naar ik mij meen goed te herinneren, niet alleen op de speelplaats maar ook in de klassen 'hard' aan toeging. En de gewelddadige straffen die daar werden uitgedeeld, dat 'weet ik zeker', zeiden zeker zoveel over het (wan-)gedrag van de 'leermeesters als over dat van 'leer'-lingen: sommigen van de meesters oefenden een waar schrikbewind uit. En wellicht konden die (toen) ook niet anders op een school waar de meeste jongens bleven zitten tot ze oud genoeg (14 à 15) waren om naar de mijnschool te gaan!

In het licht van deze opmerkingen zal het tenslotte niet verbazen dat ik niet erg onder de indruk ben van de orgelpunt in Buikhuisen's rede: 'een realiteit is dat het milieu, alle maatschappelijk werk ten spijt, toch de "gevangene" is van de biologie. Die bepaalt namelijk uiteindelijk de grenzen van de mogelijkheden die we hier hebben. Bevrijden kan de mens zich alleen maar door in de biologische systemen in te grijpen.'

Ook al afficheert Buikhuisen zijn criminologie graag als integrale of bio-sociale criminologie, het vorenstaande moge opnieuw duidelijk hebben gemaakt dat hij in wezen wars is van interdisciplinaire criminologie: noch de sociologie noch de rechtswetenschap komen er uiteindelijk aan te pas. Dezelfde weerzin tekent het betoog van Lissenberg, zij het dan in de andere richting. Zij gaat er op het einde van haar rede immers prat op criminologie te (zullen gaan) beoefenen als een specialisatie van de socio-

logie. Het heeft er dus veel van dat wij hier met twee volstrekt tegengestelde criminologieën van doen hebben. Dit mag allemaal van mij. Maar het valt me tegen dat zowel de een als de ander zijn/haar keuze niet expliciteert, verantwoordt en zo dus domweg niet ziet dat in de criminologie 'les extrêmes se touchent'. Het meest hinderlijk vind ik het ontbreken van dit besef ditmaal bij Lissenberg. Want waar zij zichzelf op de genoemde plaats ziet als een erflater van W.A. Bongers, ziet ze dus gewoonweg over het hoofd dat deze in zijn *Inleiding tot de criminologie*, die rijpe vrucht van zijn academisch onderricht, en in diverse van zijn meer belangrijke onderzoeken, niet voor een sociologische maar voor een interdisciplinaire benadering van de criminologie koos. En waar zij in het begin van haar betoog uitvoerig E. Durkheim citeert en parafraseert (waarom overigens niet uit een Franse uitgave?) gaat ze er stilzwijgend aan voorbij dat deze in zijn *Les règles de la méthode sociologique* de lichamelijke dimensies in het vertoon van crimineel (genoemd) gedrag absoluut niet miskende. Maar laat ik, alvorens verder te gaan met kanttekeningen te plaatsen, eerst haar betoog zelve in grote lijnen weergeven.

Uitgaande van een bepaalde interpretatie van Durkheim herhaalt Lissenberg in het begin van haar rede de bekende gedachten dat criminaliteit een normaal en noodzakelijk verschijnsel is en dat het opleggen van straffen een denkbeeldige lijn trekt tussen mensen: de goeden en de fouten. Hierop inhakend komt zij tot het eigenlijke thema van haar betoog: criminaliseringsprocessen zijn onderscheidingsprocessen en meer bepaald processen van verlaging en verheffing. Deze processen spelen zich volgens haar in vier fasen af:

- strafbaarstelling van gedrag;
- ontplooiing van strafbaar gesteld gedrag;
- feitelijke criminalisering van zulk gedrag door politie-optreden;
- oplegging van sancties door de magistratuur 'waarmee criminaliteit tot stand is gebracht'.

Met de warrige aantekening dat het 'verlagen' veel meer is onderzocht dan het 'verheffen' wordt aan de hand van de genoemde fasering vervolgens nader ingegaan op 'strafrecht als distinctiemiddel, als middel tot verheffing'.

Hierbij wordt allereerst aan de hand van de bekende voorbeelden uit de sfeer van de zedenwetgeving het criminaliseringsproces beschreven als productieproces in een morele onderneming. Met name groepen die in beweging zijn, machtsevenwichten verbreken, engageren zich in zulk een onderneming, trachten met andere woorden hun eigen morele opvattingen te handhaven of aanvaard te krijgen. Maar waar, aldus Lissenberg nog steeds, in vroeger tijden de groepen die over 'moreel kapitaal' konden beschikken, gemakkelijk waren te onderscheiden van de groepen die criminaliteit zouden hebben gepleegd, daar hebben in de loop van deze eeuw toenemende onderlinge afhankelijkheid en afnemende hiërarchisering geleid tot een steeds verdergaande spreiding van moreel kapitaal en criminaliteit. En gegeven deze groeiende interdependentie en nivellering is het de vraag of en hoe het strafrecht als middel tot verheffing bruikbaar blijft.

In het verlengde van deze vraag wordt op de tweede plaats ingegaan op een aantal meer recente ontwikkelingen in de (discussie over) de feitelijke toepassing van het strafrecht. Enerzijds wordt hierbij vooral gewezen op het streven van de 'nieuwe klasse' van docenten, onderzoekers, auteurs die zich 'identificeerde (...) met de lagere sociaaleconomische klasse, de groepen waaruit van oudsher de gevangenisbevolking wordt gerecrueteerd', om het strafrecht breder en vooral rechtvaardiger toe te passen, ook op het doen en laten van 'mensen uit kringen van gevestigden'. Anderzijds op de tendens om in bepaalde omstandigheden andere dan strafrechtelijke middelen tot beheersing van samenlevingsproblemen in te zetten; zo bijv. de toepassing van civiele procedures in kwesties van seksueel geweld tegen vrouwen en de aanwending van niet-strafrechtelijke middelen bij de bestrijding van kleine criminaliteit. Maar het is ook zo, schrijft Lissenberg, dat er tekenen zijn die erop wijzen dat de overheid het strafrecht juist meer in wil zetten, o.a. tegen georganiseerde misdaad en tegen kommune criminaliteit gepleegd door randgroepjongeren e.d.

In aansluiting op de eerder gemaakte kanttekeningen mag hier allereerst worden opgemerkt dat in deze rede, over een op zich zo belangwekkend onderwerp als criminalisering, in het geheel niet het perspectief wordt uitgeklaard van waaruit het thema wordt behandeld. Integendeel eerder: haast onbewust sluit de redenaar nu eens aan bij een eerder functionalistische benadering, dan weer verschuift haar perspectief ongemerkt in conflictologische, interactionistische of pragmatische richting. Meer bepaald valt het ook op dat recente criminologische literatuur over het (hier relevante) denken van Durkheim buiten beschouwing wordt gelaten. En ten onrechte! Hierbij denk ik bv. aan het essay van D. Garland in het boek dat hij samen met P. Young heeft geredigeerd: *The power to punish: contemporary penalty and social analysis* (London: Heinemann Educational Books, 1983).

Dit neemt echter niet weg dat de associatie die Lissenberg maakt tussen processen van (de-)criminalisering en processen van machtsverdeling een interessante, of beter: een belangrijke verbinding vormt. Het probleem is echter dat haar uiteenzetting over hun band om te beginnen niet erg duidelijk is. Immers, hoe de toenemende maatschappelijke gelijkheid, waar zij vanuit gaat, te rijmen valt met de ongelijke ontwikkelingen in de sfeer van de criminalisering die zijzelf constateert, blijft een raadsel voor de lezer. Op de tweede plaats heeft het betoog hier op belangrijke plaatsen weinig *body*, komt het erg goedkoop over, bijv. waar 't gaat om de toepassing van het strafrecht op 'beter gesitueerden' en georganiseerde criminelen; elk spoor van relevante concrete literatuur ontbreekt trouwens. En ten derde wordt in dit verband bovenal enige kritische discussie over het uitgangspunt zelve node gemist. Is het wel waar dat de gelijkheid toeneemt? Zijn termen als sociale tweedeling, gettovorming, verpaupering nou echt niet meer dan loze kreten?

Vervolgens mag worden opgemerkt dat voor een sociologisch georiënteerd criminoloog toch wel heel simpel over de criminaliseringsprocessen zelve wordt geschreven. Zo meen ik dat de fasering die in deze processen wordt aangebracht, zelfs voor juristen niet meer kan, laat staan dat die haar als een vinding zouden beschouwen. Ook kan toch niet meer

met goed fatsoen over (primaire en zelfs secundaire) criminalisering worden gesproken zonder onderscheid te maken tussen de symbolische en instrumentele functies hiervan. En de ongenueanceerde manier waarop het 'verheffend' en 'verlagend' karakter, effect, van criminaliseren wordt geponereerd, kan mijns inziens ook niet. Wat heeft zo'n manier van generaliserend spreken bijv. nog voor betekenis voor criminaliseringsprocessen in dictatoriale of autoritaire regimes? Wat betekent zij in regimes als de onze naar plegers van economische misdaad en/of georganiseerde misdaad? Niet veel naar mijn mening.

Samenvattend moet mij tenslotte van het hart dat iemand die W.A. Bongers als voorganger aanroept tenminste op drie punten zware verplichtingen op zich neemt: de kennis van de internationale literatuur, de breedte van de wetenschappelijke en maatschappelijke belangstelling, en de helderheid van het vertoog.